

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ІСТОРІЯDOI: <https://doi.org/10.26565/2227-6505-2022-35-05>

УДК 929:378.4(477-54)

Г. О. ХІРІНА, канд. істор. наук, доц.,
доцент кафедри філософії та соціології
e-mail: kilyasha@ukr.net ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1293-8189>

*Національний фармацевтичний університет,
вул. О. Невського, 18, м. Харків, 61140, Україна*

А. О. САВЧЕНКО, викладач кафедри філософії та соціології
e-mail: ay01031986@gmail.com ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4362-6997>

*Харківський історичний музей ім. М. Ф. Сумцова,
вул. Університетська, 5, м. Харків, 61003, Україна*

ІСТОРІЯ ТРЬОХ ЛИСТІВ.**ДУХОВНА ЕСТАФЕТА ПОКОЛІНЬ****В.Н.КАРАЗІН – Є.І.КОЛТУНОВСЬКИЙ – М.Ф.СУМЦОВ***Стаття присвячується 250-річчю з дня народження В. Н. Каразіна*

Мета: на основі приватних листів В. Н. Каразіна до Є. І. Колтуновського, опублікованих М. Ф. Сумцовим, доповнити біографію М. Ф. Сумцова, дослідити його походження, вплив на становлення його наукових поглядів Є. І. Колтуновського, доповнити біографію В. Н. Каразіна мало відомими фактами останнього року його життя у Харкові, познайомити читача з постаттю колись відомого у Харкові талановитого художника Є. І. Колтуновського, автора єдиного портрета В. Н. Каразіна у похилому віці.

Методологія дослідження: принципи історизму та об'єктивності, втілені шляхом застосування спеціально-історичних методів – хронологічного та ретроспективного.

Наукова новизна. Вперше публікується інформація про родину матері М. Ф. Сумцова, досліджені родинні та наукові зв'язки М. Ф. Сумцова з Є. І. Колтуновським, доповнений життєпис В. Н. Каразіна фактами останнього року його перебування у Харкові, наведена коротка інформація про талановитого іконописця Є. І. Колтуновського та його внесок у створення культурного обличчя Харкова, простежена духовна естафета поколінь культурних діячів, що були тісно пов'язані з Харківським університетом.

Актуальність. Створення та доповнення наукової біографії видатних діячів культури, науки та мистецтва завжди є важливою темою історичного дослідження. У 2023 році Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна та українська наукова громадськість відзначають 250-річчя з дня народження засновника університету Василя Назаровича Каразіна. Тому доповнення новими фактами наукової біографії вченого є цікавою та актуальною темою. Цікавим є простеження духовної естафети між представниками трьох поколінь культурних діячів Харкова.

Висновки. Досліджено маловідомі сторінки біографій засновника Харківського університету В. Н. Каразіна, академіка, професора Харківського університету, засновника та першого директора Харківського історичного музею М. Ф. Сумцова та відомого в Україні художника-іконописця Є. І. Колтуновського. Авторами вивчено питання про наукові та особисті зв'язки між Каразіним та Колтуновським та між Колтуновським та Сумцовим, що дало можливість простежити духовну естафету різних поколінь цих діячів української культури та науки. На основі трьох листів Каразіна до Колтуновського, які ввів у науковий

обіг М. Ф. Сумцов, вдалося відтворити деякі факти останнього року життя засновника Харківського університету, також був досліджений мало відомий портрет Каразіна у похилому віці, написаний Колтуновським під час подій, про які йшла мова у листах. В результаті дослідження були встановлені факти походження Сумцова, його приналежність до старовинного дворянського роду Колтуновських. Продовження пошуку та опрацювання нових матеріалів, що стосуються біографії М. Ф. Сумцова ще більш повно розкриє науковий потенціал цієї особистості, доповнить його внесок в культурний розвиток Слобожанщини.

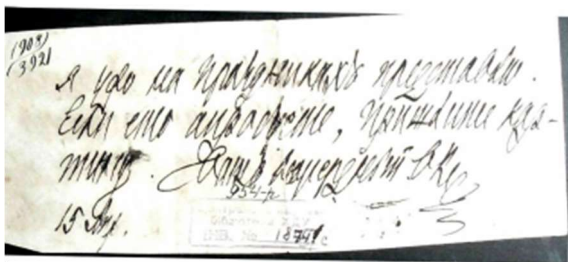
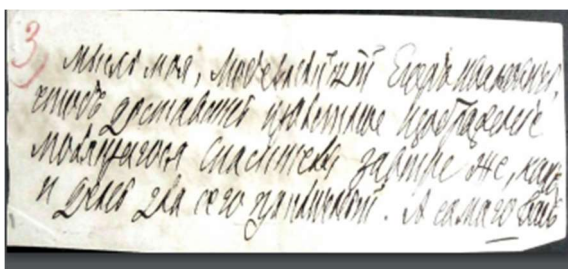
Ключові слова: Каразін, Колтуновський, Сумцов, університет, вчений, громадський діяч, листи, портрет.

Як цитувати: Хіріна Г. О., Савченко А. О. Історія трьох листів. Духовна естафета поколінь В. Н. Каразін – Є. І. Колтуновський – М. Ф. Сумцов. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки.* 2022. Вип. 35. С. 45-50. DOI: <https://doi.org/10.26565/2227-6505-2022-35-05>

In cites: Khirina G. O., Savchenko A. O. (2022). History of three letters. Spiritual relay of generations V. N. Karazin - Y. I. Koltunovsky - M. F. Sumtsov. *Bulletin of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series: History of Ukraine. Ukrainian Studies: Historical and Philosophical Sciences*, Issue 35, (45-40) DOI: <https://doi.org/10.26565/2227-6505-2022-35-05> (in Ukrainian).

В історії української культури XIX ст. та історії Харкова було багато видатних особистостей, серед яких добре відомі імена засновника Харківського університету Василя Назаровича Каразіна (30 січня 1773 р. – 4 листопада 1842 р.) та професора Харківського університету, академіка Української Академії наук, видатного історика літератури, мовознавця, етнографа та мистецтвознавця, талановитого педагога, громадського діяча, організатора та першого директора Харківського історичного музею Миколи Федоровича Сумцова (18 квітня 1854 р. – 15 вересня 1922 р.). Значно менше відомостей дійшло до нашого часу про харківського художника – іконописця, портретиста, мистецтвознавця, автора мало відомого портрета В. Н. Каразіна у похилому віці Єгора Івановича Колтуновського (1818 – 1888 рр.).

Цікавою є проблема дослідження контактів між цими трьома видатними діячами культури та науки. Хоча В. Н. Каразін та М. Ф. Сумцов жили в різні часи та ніколи не зустрічалися, але між ними був певний зв'язок, життя цих видатних особистостей було тісно пов'язано з історією Харківського університету. В долі двох науковців була людина, яка стала сполучною ланкою між різними поколіннями науковців університету – це Єгор Іванович Колтуновський, ім'я якого незаслужено сьогодні забуто та майже не згадується в історії Харкова.

Джерелом для нашого дослідження стало оприлюднення професором М. Ф. Сумцовим листування В. Н. Каразіна та Є. І. Колтуновського в 40-х роках XIX ст. Вперше ці листи М. Ф. Сумцов надрукував у 1880 році газеті «Харківські відомості» №34, але незабаром ця публікація була втрачена і забута. Але М. Ф. Сумцов вважав листи В. Н. Каразіна до Є. І. Колтуновського важливими для відтворення образу засновника університету, тому знову надрукував їх в 1891 році у збірнику Харківського історико-філологічного товариства. Є. І. Колтуновський сам віддав М. Ф. Сумцову оригінали чотирьох листів В. Н. Каразіна, три з яких були надруковані [5, с. 338-341]. Публікуємо

фото одного з цих листів, сьогодні цей документ зберігається в Центральній науковій бібліотеки ХНУ ім. В. Н. Каразіна.

Також метою нашої роботи стало дослідження постаті самого Є. І. Колтуновського, встановлення його зв'язків з В. Н. Каразіним та М. Ф. Сумцовим.

На жаль, відомостей про самого Є. І. Колтуновського небагато, поки що не вдалося знайти жодного його зображення. Єгор Іванович Колтуновський народився в 1818 році в Петербурзі. Батько Іван Якович Колтуновський, незаможний дворянин Харківської губернії, колезький радник, старший радник по винному, соляному та тютюновому відділенням Харківської казенної палати у 1840-1842 роках, кавалер орденів Св. Володимира 4-го ступеня, Св. Анни 3-го ступеня, Св. Станіслава 2-го ступеня, за 25 та 30 років досконалої служби. Родина Колтуновських мала вісім дітей – Єгора, Івана, Олександра, Олексія, Василя, Анну, Євдокію та Мар'ю [7].

Анна Іванівна Колтуновська (1822-1910) стала дружиною Федіра Івановича Сумцова, з яким її батько був добре знайомий по службі в столиці, та матір'ю Миколи Федоровича Сумцова, який, відповідно, приходився Єгору Івановичу Колтуновському племінником. Так як сам М. Ф. Сумцов намагався приховати від сторонніх своє особисте життя, він ніколи не згадував про своїх родичів, та, на жаль, не залишив жодної інформації про своє родинне коло. Тому логічним є передача у спадок незадовго до своєї смерті Є. І. Колтуновським дуже цінних для нього листів В. Н. Каразіна своєму найближчому небожу – М. Ф. Сумцову.

Єгор Іванович Колтуновський здобував освіту в Петербурзькій Академії мистецтв, але у січні 1841 року через хворобу він був змушений (за словами Сумцова) перервати навчання в Академії мистецтв і повернутися в Харків, де у власній майстерні продовжив малювати портрети та картини на релігійну тематику. В Харкові Є. І. Колтуновського добре знали як талановитого художника та майстерного іконописця, який приймав участь у розписах церков, у багатьох харківських храмах були ікони пензля Є. І. Колтуновського, про що знаходимо згадку у М. Ф. Сумцова. Нам вдалося встановити, що Є. І. Колтуновський був автором значної кількості ікон в іконостасі Троїцького храму Харкова, що зазнав значної реставрації у 1860-1861 роках [1, с. 866].

Спілкування М. Ф. Сумцова з Є. І. Колтуновським було досить близьким і тривалим (Сумцов у ранньому віці залишився без батька, тому спілкуванням з рідним дядьком, було для нього важливим). М. Ф. Сумцов регулярно відвідував майстерню художника, і під його впливом захопився іконописом та отримав глибокі та різнобічні знання в галузі образотворчого мистецтва, саме Є. І. Колтуновський ввів небожа в світ церковного мистецтва, що пояснює професіоналізм М. Ф. Сумцова в цієї галузі мистецтва. В пам'ять про свого наставника М. Ф. Сумцов втілює у життя його нездійснену мрію та неодноразово відвідав Італію, де досліджував пам'ятки церковного мистецтва. Про свої мандри Західною Європою, в тому числі в Італію, М. Ф. Сумцов детально виклав у 1910 році в роботі «На Западе и дома. Етюды путешественника», в якій описує відвідини Італії та дослідження італійських пам'яток культури та мистецтва [4]. Достовірно відомо, що М. Ф. Сумцов збирав в музеях та бібліотеках Італії матеріали для свого дослідження про Леонардо да Вінчі, також відпочивав та мандрував в цієї країні разом зі своїми трьома синами – Дмитром, Сергієм і Петром, показував їм красу Італії та історичні пам'ятники [8, с. 3 -10].

Тепла та тривала дружба пов'язувала Івана Яковича Колтуновського та його родину з В. Н. Каразіним. Дружні стосунки не зникли і після опали Каразіна, Колтуновські підтримували його в останній період його життя в Харкові. В. Н. Каразін був частим гостем в домі діда М. Ф. Сумцова. Невипадково, що В. Н. Каразін був добре знайомий зі старшим сином І. Я. Колтуновського Єгором, який тривалий час не мешкав у Харкові, а жив та навчався в Академії мистецтв у Санкт-Петербурзі. Каразіна завжди цікавили художні роботи Єгора Колтуновського, тому після його повернення додому в Харків, Каразін регулярно ходив до його майстерні годинами розглядав прекрасні картини молодого художника: особливо сильне враження справляли на нього картини релігійного змісту. Ці картини, вірогідно, відповідали душевному стану Каразіна, який переживав складний етап свого життя, як пізніше виявилось

останній. Траплялося, Каразін, сидячи перед цими картинами плакав. Єгор Іванович розповідав М. Ф. Сумцову, що сльози Каразіна – це добрі сльози були свідченням його чистих релігійних почуттів. М. Ф. Сумцов, розповідаючи про спогади Колтуновського, відзначав, що Каразін кілька разів висловлював свої почуття зі сльозами: «Крім цього тільки думка про успіхи вітчизняної науки та про суспільне благо викликала у Каразіна «видимі світу» сльози; відомо, що умовляючи харківських дворян прийняти діяльну участь у влаштуванні в Харкові університету, Каразін ставав перед ними на коліна та плакав» [5, с.338].

В. Н. Каразін розпитував Єгора Івановича про новини в митецькому житті Петербургу, пропонував художнику теми для нових робіт. Але цим спілкування В. Н. Каразіна з Є. І. Колтуновським не обмежувалося. Довідавшись про бажання молодого художника продовжити художню освіту в Італії, «щоб його естетичний смак і художнє чуття могли розвинутися на спогляданні природної краси італійської країни і великих творів італійського мистецтва» [5, с.339], В. Н. Каразін взявся допомагати Єгору Колтуновському втілювати мрію в життя. Але у батьків Є. І. Колтуновського не було фінансової можливості відправити сина вчитися за кордон, крім того Іван Якович Колтуновський був сильно прив'язаний до сина, хвилювався за його безпеку, тому неоднозначно ставився до ідеї поїздки в Італію, яку так активно підтримував В. Н. Каразін. І. Я. Колтуновський сильно вагався, погоджуватися на цю поїздку чи ні. Відкрито відмовити та образити свого друга В. Н. Каразіна він теж не хотів, тому спочатку схвалив ідею подорожі сина. Єгор Іванович загорівся ідеєю відвідати Італію, а В. Н. Каразін почав йому активно допомогти. На початку 40-х років сам Каразін знаходився у скрутному матеріальному становищі, тому допомогти своїми коштами був не в змозі. Але він знайшов спосіб і звернувся до громадської благодійності. В. Н. Каразін щиро просив харківське дворянство допомогти молодому художнику коштами та відправити його в Італію. До почину Каразіна поставилися зі співчуттям та розумінням. Архієпископ Інокентій, відомий духовний оратор, граф Орлов-Денисов, княгиня Голіцина, багатий комерції радник Козьма Микитович Кузін та інші представники харківської громади зібрали 400 рублів для Єгора Колтуновського на проїзд. Також Каразін домовився через відомого у Харкові багатія-мецената, директора Харківського театру Миколу Дмитровича Алферакі, що молодий художник може жити та харчуватися в Римі у старшого брата відомого художника Ахиллеса Дмитриевича Алферакі (1810-1864), автора відомих картин «Портрет Суворовкіна» (1839), «Італійський натурщик» (1842), «Автопортрет» (1851) [2]. Але цих коштів було недостатньо, тому щоб привернути увагу багатого і впливового графа Василя Васильовича Орлова-Денисова, який після виходу у відставку мешкав в Мерчику під Харковом. В. Н. Каразін порадив Є. І. Колтуновському написати картину Христа-Спасителя, що молиться, та відправити картину в подарунок в графський маєток у Нове Село (Мерчик). [5, с. 338-339]

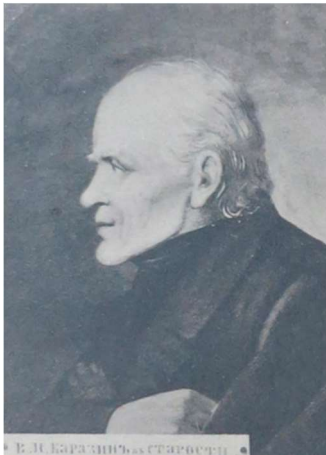
У листі, датованому 15 квітня 1842 року, В. Н. Каразін писав про план закінчити картину до Великодня та доставити її графу в страсну п'ятницю. З наступного листа від 28 квітня 1842 р. дізнаємося, що Є. І. Колтуновський не встиг закінчити роботу над картиною до свята, тому Каразін пише: «що закінчуйте з Богом вашу картину. Представимо її разом. Авось, ще додадуть що-небудь на дорогу до чотирьох сотен? Але чи знаєте, що мені прийшло на думку? Вельми б не зле, щоб ви окремо написали головку вмираючого на хресті, для того щоб її взяти з собою і на перший випадок показати пану Алферакі. Якщо будете мати час, то зробіть це; якщо ні, так і бути. Сподіваюся, що коли буде приходити до кінця робота ваша, ви мене передуватимете. Призначте, коли саме представите. А я і архієрея запрошу до графа на цей раз. До речі посилаю вам журнал Міністерства Народної Просвіти той №, де про Гайвазовський [Айвазовському - авт.] знайдете, до кінця книжки загнутий лист. Ось як пішли наші! Чи не відстанете і ви, милий Єгор Іванович! Сподіваюся безсумнівно! Покажіть цю статтю батьку. А про Рим пришлю після». [5, с. 340]

В. Н. Каразін неодноразово приходив до майстерні художника, розпитував про хід роботи і годинами просиджував перед зображенням Спасителя, який молився. У третьому з листів, які ми досліджуємо, на жаль, на ньому немає дати, В. Н. Каразін звертався до Є. І. Колтуновського: «Не забудьте, що завтра нам треба бути у Кузіна, а після завтра з

картиною у графа, в п'ятницю ж або в суботу не зле б і з Архієреєм попрощатися. Графа я попередив сьогодні». Картина нарешті була закінчена і презентована за призначенням, грошей, що були зібрані пожертв благодійників, вистачало на подорож, закордонний паспорт на ім'я Є. І. Колтуновського був виписаний, про що знаходимо повідомлення в газеті «Харківські Губернські Відомості» №20 за 1842 р.: «син колезького радника Івана Колтуновського, – Єгор, що навчався в Імператорській Санкт-Петербурзької Академії Мистецтв, відправляється для удосконалення в живопису в Італію, терміном на один рік»[3].

На жаль, самовіддані зусилля В. Н. Каразіна не увінчалися успіхом через категоричну відмову І. Я. Колтуновського відправити сина до Італії. Якщо спочатку цієї історії Іван Якович Колтуновський давав згоду на від'їзд сина, то в останній момент, коли все було готово, завжди м'який і добродушний батько Єгора Івановича категорично став проти, що не могли подолати навіть наполегливість і енергія В. Н. Каразіна. Хоча офіційно М. Ф. Сумцов пояснив спротив Івана Яковича надмірною любов'ю до сина, ми вважаємо, що Єгор Іванович був головним годувальником в сім'ї, і з його відсутністю вдома матеріальне становище родини різко погіршилося б, тому йому не вдалося здійснити свою мрію поїхати вчитися в Італію.

Спілкування В. Н. Каразіна та Є. І. Колтуновського залишило не тільки листування, але й один із небагатьох портретів засновника Харківського університету, що належить пензлю Є. І. Колтуновського. Портрет був написаний масляними фарбами, ймовірно за нарисами, зробленими під час відвідування Каразіним майстерні художника в 1841-1842 роках. Портрет був напівовальної форми, висотою 26,5 см, з лівого боку була монограма Колтуновського. На портреті В. Н. Каразін був зображений у профіль зморщеним старим з рідким волоссям на голові і навислими бровами, зовсім не таким, як на портретах у молоді роки. Але портрет був написаний вже після смерті В. Н. Каразіна. Фотографію цього портрету М. Ф. Сумцов надрукував 4 листопада 1892 р. у №4066 газети «Южный Край» [6]. А у 1905 році цей портрет знову побачив світ на сторінках фотоальбому до 100-річчя Харківського університету відомих у Харкові осіб фотографа О. М. Іваницького та професора Харківського університету Д. І. Багалія. Відомо, що довгий час цей портрет належав М. Ф. Сумцову, але потім сліди портрету загубилися.

Всі описані вище події відбувались в останні місяці життя В. Н. Каразіна, незабаром він залишив Харків та помер 4 листопада 1842 року у Миколаєві. А його підопічний Є. І. Колтуновський все своє подальше життя присвятив церковному мистецтву та Харкову. Є. І. Колтуновський помер у 1888 році на 70-му році життя у Харкові, що стало значною втратою для М. Ф. Сумцова.

До нас дійшли три невеличких листа двох талановитих та видатних діячів нашої вітчизняної культури – Василя Назаровича Каразіна та Єгора Івановича Колтуновського, які зберіг, надрукував та залишив нащадкам ще один видатний вчений та громадський діяч – Микола Федорович Сумцов. Що об'єднує цих трьох великих людей? Любов до людей, мистецтва та освіти і Харків, наше улюблене нескорене місто. У цих записках до молодого художника засновник Харківського університету постає перед нами як знавець живопису, поціновувач мистецтва, просвітник, який до останніх днів свого життя піклувався про розповсюдження культури та мистецтва, художньої освіти по рідній землі. У цих листах ми бачимо у Каразіна незгасний дух підприємництва, діяльну та суспільну натуру засновника університету. В останні місяці свого життя В. Н. Каразін з юнацькою бадьорістю дивиться на життя, любить людей і вірить у них, захоплюється мистецтвом, жваво цікавиться новинами культурного життя, щосили займається благодійністю,

спілкується з багатьма впливовими людьми у Харкові, щоб допомогти молодому художнику.

Досліджений нами невеликий епізод з життя засновника Харківського університету В. Н. Каразіна та харківського художника Є. І. Колтуновського дає нам уявлення про культурне життя Харкова початку 40-х років XIX ст., перетворення нашого міста в центр освіти, мистецтва та культури. Листування, що було опубліковане професором М. Ф. Сумцовим, також дозволило дослідити походження та родинні зв'язки самого Миколи Федоровича Сумцова, його приналежність по лінії матері до відомого дворянського роду Колтуновських, члени якого приймали активну участь у культурному житті Харкова та сприяли формуванню його захоплення іконописом та релігійними сюжетами, широту мистецьких знань. Хоча описані нами події відбувалися задовго до народження самого М. Ф. Сумцова, але пам'ять про дружбу його сім'ї з В. Н. Каразіним передавалася з покоління в покоління та заздалегідь визначила вибір Сумцовим Харківського університету, з історією якого була пов'язана історія його сім'ї.

Духовна естафета поколінь – В. Н. Каразін – Є. І. Колтуновський – М. Ф. Сумцов – видатні діячі української культури, освіти та мистецтва.

Конфлікт інтересів

Автор заявляє, що конфлікту інтересів щодо публікації цього рукопису немає. Крім того, автор повністю дотримується етичних норм, включаючи плагіат, фальсифікацію даних та подвійну публікацію.

Список використаної літератури

1. Багалеї Д.И., Миллер Д.П. История города Харькова за 250 лет его существования (с 1655-го по 1905-й год): ист. монография. Харьков: Тип. и литография М. Зильберберг и С-вья, 1912. 973 с.
2. Парамонов А. Алфераки Николай Дмитриевич. Откуда родом. Харківська губернія. URL: <https://www.otkudarodom.ua/ru/alferaki-nikolay-dmitrievich-0>
3. Повідомлення про надання паспорту Є. І. Колтуновському. Харьковские Губернские Ведомости. 1842. № 20.
4. Сумцов Н.Ф. На Западе и дома. Этюды путешественника. Печатня А.И.Снигеревой. Москва, 1910. 160 с.
5. Сумцов Н.Ф. Три письма В. Н. Каразіна. Сборник ХИФО. 1891. Т.3. С.338-341. URL: <http://escriptorium.univer.kharkov.ua/handle/1237075002/4139>
6. Тихий Н. Василий Назарович Каразін (Его жизнь и общественная деятельность). Киевская Старина. 1905. №9. С. 333-385.
7. Харьков и Харьковская губерния в лицах. Землевладельцы Российской империи и их владельцы (1870-1918 гг.). Дополнительный (3) список дворян, в том числе чиновников, домовладельцев, помещиков и иностранцев (конец 18 в. – 1920). URL: <http://genealogia.baltwillinfo.com/ukr/addition3.pdf>
8. Хіріна Г. О. Внесок М.Ф. Сумцова у духовний розвиток Слобідської України: погляд із XXI століття. Двадцять перші Сумцовські читання. *Збірник матеріалів Всеукраїнської наукової конференції «Музей у глобальному світі: інновації та збереження традицій»*, присвяченої 95-річчю з часу заснування Харківського історичного музею. 17 квітня 2015 р. С. 3-10.